

Військо Української революції 1917—1921 років

Український військовий рух став одним з найважливіших аспектів національного відродження та розбудови державності. І хоча молодій українській армії не вдалося захистити незалежність України, цей період є одним з найяскравіших і найгероїчніших у минувшині нашого війська: битва під Крутами, Чортківська офензива, наступ на Київ у 1919 р., Зимовий похід 1919—1920 рр. — назавжди залишаться в українській военній історії, як приклади патріотизму і відваги українських воєнків.

В книзі представлена воєнна історія Перших визвольних змагань, збірка найважливіших історичних документів і фактів, які стосуються українських армій 1917—1921 років, їх організації та уніформи, а також умов, в яких українські військові боронили незалежність України.

- політичне тло
- хроніка бойових дій
- організація українських армій
- уніформа українських армій
- основні офіційні документи
- історичні факти і дати
- ілюстрації та схеми

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-3399-7

9 786171 1233997

ВІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 | 1921 років

 1917—1921

Євген Пінак
Микола Чмир

ВІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

~
1917—1921
років

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Ук)
ПЗ2

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Під загальною редакцією кандидата історичних наук,
старшого наукового співробітника Інституту історії України НАНУ,
Кирила Галушка

Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

Дизайнер обкладинки *Микита Тітов*

Науково-популярне видання

ПІНАК Євген, ЧМИР Микола

Військо Української революції 1917—1921 років

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Координатор проекту *К. В. Новак*
Редактор *Г. В. Солозуб*
Художній редактор *А. В. Ачкасова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*

Підписано до друку 19.07.2017.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 22,68.
Наклад 3000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-12-3399-7

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

ВІД АВТОРІВ

В останні роки в Україні з'являється все більше праць, присвячених історії Перших визвольних змагань 1917—1921 років. Незважаючи на різну тематику, кількість сторінок, рік видання, їх об'єднує те, що вони вимагають від читача певного рівня знань з теми. Проте в книжках та статтях трапляється різна (іноді навіть суперечлива) інформація про ту саму подію, організацію, битву. Саме тому в нас виникло бажання створити книжку, в якій інформація викладалась б стисло, доступно і максимально точно.

Оскільки створення енциклопедичного довідника, що охоплює усі сфери Перших визвольних змагань, є справою не одного року навіть для цілого колективу авторів, ми вирішили обмежитись коротким описом основних політичних подій, бойових дій, організації, одягу та знаків розрізнення українських збройних формувань.

Стислість викладу змусила нас зосередитися на офіційній стороні справи, оминаючи усі різноманітності в організації та уніформі, які існували в українських військах тих часів. Проте ми вважаємо за необхідне навести тексти хоча б основних нормативних актів з питань організації та уніформи, щоб ними міг користуватись широкий загал дослідників. Крім цього, у книжці наведено й інші цікаві документи, які допомагають відтворити атмосферу, у якій діяли українські армії, та довідкову інформацію, що може бути корисною для дослідників періоду Перших визвольних змагань.

ЗАУВАЖЕННЯ ДО ТЕКСТУ

В авторському тексті використовується військова термінологія часів Перших визвольних змагань, але сучасна орфографія і граматика.

У текстах документів по можливості збережено оригінальну термінологію, орфографію і граматику.

У документах і текстах існують розбіжності щодо написань прізвищ деяких осіб — автори обрали той з варіантів, який траплявся їм частіше.

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО 1917 РОКУ

У IX—X ст. під владою династії Рюриковичів сформувалася перша східнослов'янська держава зі столицею в Києві — Київська Русь. Найбільшої сили та централізації Київська Русь досягла за князя Ярослава Мудрого (1019—1054), однак після його смерті почалося поступове її роздроблення на окремі князівства, які часто ворогували між собою.

Роз'єднані князівства не змогли зупинити військо монгольського хана Батия у 1237—1241 роках. Київська Русь була поглинена завойовниками і припинила існування. Землі її потрапили у васальну залежність до монгольської держави (так званої Золотої Орди) і були обкладені тяжкою даниною.

У XIV ст. більша частина колишньої Київської Русі (в тому числі Київ) перейшла під владу литовської династії Гедиміновичів; утворилася литовсько-руська держава — Велике князівство Литовське. Тим часом Польське королівство захопило Галицьку і Холмську землі (остаточно у 1387 році). Новий правитель Литовського князівства — Ягайло — для забезпечення підтримки у протистоянні з сусідами, що міцніли, — Тевтонським орденом і Московським князівством, — погодився на династичну унію Литви й Польщі. У 1385 р. було укладено Кревську унію, яка значно посилила польські і католицькі впливи у Великому князівстві Литовському. Внаслідок Люблінської унії (1569) Волинь, Підляшшя, Поділля, Брацлавщина і Київщина перейшли під владу Польщі, а укладена у 1596 р. Берестейська унія місцевої православної церкви з католицькою викликала появу Української греко-католицької церкви, до якої і сьогодні належить більшість вірян на Західній Україні. Однак насильницькі спроби окатоличення населення викликали появу братського руху, який, своєю чергою, сприяв національному відродженню на українських землях.

У 1591—1638 рр. відбулася низка повстань, які, однак, закінчувалися поразкою повстанців. Визвольна війна 1648—1657 рр. під проводом гетьмана Б. Хмельницького призвела до формування козацької держави (Військо Запорозьке, або Гетьманщина), проте через тяжке зовнішньополітичне становище Військо Запорозьке було змушене в 1654 р. укласти воєнно-політичний союз із Московським царством, визнавши протекторат царя Олексія Михайловича.

Після смерті Б. Хмельницького (1657) розпочався період громадянських воєн і зовнішніх інтервенцій (так звана Руїна), які призвели до

розділу Гетьманщини по Дніпру між Річчю Посполитою та Московською державою (Андрусівське перемир'я 1667 р., Вічний мир 1686 р.). Остаточно козацькі вольності (Гетьманщину та Запорозьку Січ) ліквідувала імператриця Катерина II в 1760—1780-х роках. Унаслідок російсько-турецьких воєн 1768—1791 рр. Росія завоювала Північне Причорномор'я і Крим, а у результаті поділів Польщі (1772—1795) до її складу увійшла ще й Правобережна Україна. Тоді ж Галичина та Буковина перейшли під владу австрійських Габсбургів. Так було започатковано поділ України на Східну (Наддніпрянщину) та Західну (Надністрянщину).

Наприкінці XVIII ст. зародився український національний рух, спершу культурний, а з 1840-х років — і політичний. Внаслідок репресій російського царату з 1870-х років центр національного руху перемістився в Галичину. Наприкінці XIX ст. виникли українські політичні партії, деякі з них висували вимогу створення самостійної української держави на усіх українських землях.

У Першій світовій війні 1914—1918 рр. понад 3,5 млн українців у російській армії і понад 250 тисяч в австро-угорській змушені були воювати одні проти одних за чужі їм інтереси. Від самого початку війни на Галичині та Буковині точилися запеклі бої. Російські війська зайняли більшу частину цих земель, однак після німецько-австрійського контрнаступу навесні 1915 р. були змушені залишити більшу частину Галичини. Далі війна набула позиційного характеру, що було виснажливим для усіх сторін. Великі людські втрати, проблеми з постачанням призводили до політичної нестабільності, яка виявилась фатальною для усіх трьох імперій, що билися за контроль над Східною Європою. Першою не витримала Росія: заворушення у столиці (Петрограді) 23 лютого (8 березня за новим стилем)¹ 1917 р. призвели до повалення династії Романових та приходу до влади Тимчасового уряду, який мав підготувати вибори до Установчих зборів. На місцях уряд передавав виконавчу владу своїм комісарам, якими за посадою ставали голови губернських і повітових земських управ, тобто виборні особи.

Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії стала поштовхом до початку національної революції і в Україні. 4 (17) березня 1917 р. у Києві постала Українська Центральна Рада, яка відразу перетворилася на вагомий чинник політичного життя. Її головою заочно обрали лідера українського національного руху М. Грушевського, який тоді перебував на засланні.

¹ До 1 березня 1918 р. Наддніпрянська Україна використовувала юліанський календар. Григоріанський календар в УНР був введений з 16 лютого 1918 р. — цей день став 1 березня 1918 року. Тому до 1 березня 1918 р. усі дати в описі і документах за юліанським календарем. Дати за григоріанським календарем (новим стилем) узказано в дужках.

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНІЗОВАНІ ЧАСТИНИ ТА ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(1917 — 29 квітня 1918 року)

Одним з найважливіших наслідків Лютневої революції 1917 р. стало пробудження національної свідомості народів Російської імперії. В Україні яскравим виявом такого пробудження стало створення Центральної Ради.

Національне піднесення, без сумніву, не могло оминати солдатські маси. Однак лідери українського політичного руху попервах не мали чітко визначеного ставлення до армії та планів створення національних збройних сил. Спостерігався значний різнобій у поглядах — від вимог негайно розпочати будівництво Українського війська (М. Міхновський) до заперечення потреби у власній армії (В. Винниченко).

Так чи інакше, питання, пов'язані з армією, у перших документах Центральної Ради не порушувалися¹.

Тим часом вояки-українці не збиралися чекати, доки Центральна Рада виробить певну позицію щодо військового будівництва — як на фронті, так і в тилу, як на території України, так і за її межами почалося стихійне створення українських комітетів, клубів, товариств, проведення маніфестацій. Розмах українського військового руху виявився несподіваним навіть для членів Центральної Ради.

Уже в квітні 1917 р. близько 3000 солдатів-українців, зосереджених на київському збірному етапному пункті, виступили з ініціативою формування українського полку для фронту. Бажання вояків

¹ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. — К.: Либідь, 1999. — С. 214—215.

Українська маніфестація на Софійській площі Києва, весна 1917 року

знайшли певну підтримку Центральної Ради і повне несприйняття з боку місцевих органів Тимчасового уряду, військового командування і навіть демократичних організацій, що очолювались загальноросійськими партіями. За таких умов військовослужбовці-українці на чолі зі штабс-капітаном Д. Путником-Гребенюком вирішили самовільно оголосити себе Першим Українським полком імені гетьмана Б. Хмельницького. Допомогу в цій справі надали члени Київського товариства Українського військового клубу імені гетьмана Полуботка. Попри перешкоди з боку військового командування та самоусунення Центральної Ради [документ № 1-1-1] вони залишились окремою військовою частиною. Приклад вояків нового полку наслідували солдати-українці інших частин.

5—8 травня 1917 р. у Києві відбувся I Український військовий з'їзд, на який прибули 700 делегатів, що представляли 993400 вояків-українців російської армії. З-поміж іншого, з'їзд висловився за негайну реорганізацію армії за національно-територіальним принципом, зокрема за виокремлення підрозділів українських солдатів та офіцерів, причому для уникнення дезорганізації на фронті таке

виокремлення мало провадитися поступово. Повністю українським за національним складом мав стати Чорноморський флот (на той час питома вага українців у ньому становила 75 %), на Балтійському ж флоті українцями мали бути укомплектовані окремі кораблі. Для загального керівництва українізацією армії при Центральній Раді був створений Український генеральний військовий комітет (УГВК) на чолі з С. Петлюрою.

II Всеукраїнський військовий з'їзд, який розпочав роботу 5 червня 1917 р., запропонував Центральній Раді «негайно приступити до фактичного втілення в життя основ автономного ладу»¹. Що ж до власне військових питань, то з'їзд зажадав від російського військового керівництва затвердити УГВК як «українську військову інституцію». Проте Центральна Рада побоювалась репресій з боку Тимчасового уряду і не хотіла йти на односторонні політичні кроки. Лише загроза стихійного вибуху українських мас дала поштовх до видання 10 червня 1917 р. Першого універсалу, яким фактично проголошувалася автономія України. Проте у ньому жодним словом не згадувалася проблема національних збройних сил. У створеному ж 15 червня 1917 р. виконавчому органі Центральної Ради, Генеральному секретаріаті, була посада секретаря військових справ, яку обійняв С. Петлюра.

У Другому універсалі Центральної Ради від 3 липня 1917 р. було, з-поміж іншого, оголошено про намір Центральної Ради мати представників при кабінеті Військового міністра, Генеральному Штабі і при Верховному головнокомандувачі, які «будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определенню військового міністра, буде являтися з технічного боку можливим без порушення боєспособності армії»². Проте Тимчасова інструкція Генеральному секретаріату, затверджена Тимчасовим урядом 4 серпня 1917 р., не визнала чотири секретарства, у тому числі військове³. Тимчасовий уряд погодився надсилати в деякі частини Південно-Західного фронту переважно солдатів-українців, але про українізацію цих частин не йшлося. Російський уряд однозначно показав, що не збирається ділитися владою над армією та флотом.

¹ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. — К.: Либідь, 1999. — С. 230.

² Солдатенко В. Ф. Центральна Рада та українізація армії// Український історичний журнал. — 1992. — № 6. — С. 27.

³ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. — К.: Либідь, 1999. — С. 269—270.

Перший склад Генерального секретаріату.
Київ. Червень 1917 року

Попри це ще 18 липня 1917 р. Головнокомандувач армій Південно-Західного фронту генерал від інфантерії Л. Корнілов видав наказ про українізацію XXXIV армійського корпусу VII армії (яким командував генерал-лейтенант П. Скоропадський), який відтепер мав називатися 1-м Українським корпусом. Усього на фронті планувалось українізувати 10 дивізій. Це відбулося тому, що генерал Л. Корнілов вбачав в українізації спосіб підвищення боєздатності армії, яка швидко загнивала. Однак після того, як посаду обійняв головнокомандувач армій Південно-Західного фронту генерал-лейтенант А. Денікін, який до українізації ставився вкрай негативно, її вирішили обмежити XXXIV корпусом¹.

Та український рух у військах було вже не зупинити. Українізація (як офіційна, так і неофіційна, що проводилась у частинах без усяких наказів за ініціативою вояцьких мас) охопила усі фронти, навіть віддалені від України. Українські частини створювалися по всій території колишньої Російської імперії: від Петрограда до

¹ Ковальчук М. Українізація на Південно-Західному фронті російської армії (травень — листопад 1917 р.). // Військово-історичний альманах. — 2007. — Ч. 2 (15). — С. 60—63.

Трапезунда (нині Трабзон у Туреччині), від Західного фронту до Далекого Сходу. До кінця 1917 р. було повністю чи частково українізовано такі з'єднання:

Північний Фронт — XXI армійський корпус (33-тя, 44-та піхотні дивізії);

Північно-Західний Фронт — 42-га піхотна дивізія IX корпусу та 45-та піхотна дивізія XVI корпусу;

Південно-Західний Фронт — VI (згодом 2-й Запорізький) армійський корпус (4-та, 16-та піхотні дивізії), XI армійський корпус (12-та піхотна дивізія), XXXII армійський корпус (101-ша, 105-та піхотні дивізії), XXXIV (1-й Український) армійський корпус (104-та, 153-тя піхотні дивізії), XXXXI армійський корпус (74-та, 113-та піхотні дивізії), а також 9-та (3-тя Сердюцька) та 10-та кавалерійські дивізії;

Румунський Фронт — X армійський корпус (9-та, 31-ша, 129-та піхотні дивізії), XXVI армійський корпус (65-та, 78-ма піхотні дивізії), 40-вий армійський корпус (2-га, 4-та стрілецькі дивізії);

Кавказький фронт — V Кавказький корпус (123-тя, 127-ма піхотні дивізії)¹.

Крім цього, на фронті та в тилу було українізовано або сформовано наново з вояків-українців російських частин понад 30 полків і куренів (батальйонів).

Українізація не всюди проходила добре: були випадки, коли частини з різних причин від неї відмовлялися.

Організація українізованих частин на загал не відрізнялася від організації частин Російської армії. Армійський корпус складався з кількох піхотних дивізій (зазвичай 2—3), 1 дивізіону важкої польової артилерії (3 батареї), 1 саперного полку, 1 козачої сотні та інших частин. Піхотна дивізія складалась із 4 піхотних полків, 1 артилерійської бригади (6 батарей) та інших частин. Піхотний полк складався з 3 батальйонів (по 4 роти кожен) і окремих команд (кулеметної, траншейних гармат, розвідувальної, саперної тощо)². Як і в інших частинах Російській армії після Лютневої революції, в українських частинах існували виборні солдатські ради, які мали великий вплив.

Український військовий рух став одним з важливих аспектів українського національного відродження. Підтримка дій Централь-

¹ Детальніше про українізацію армії див. *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — Київ—Львів, 1996. — С. 51—66; *Ковальчук М.* Українізація на Південно-Західному фронті російської армії (травень — листопад 1917 р.). // *Військово-історичний альманах.* — 2007. — Ч. 2 (15). — С. 45—86.

² *Марков О. Д.* Русская армия 1914—1917. — СПб, 2001. — С. 23, 88—92.

ної Ради делегатами Всеукраїнських військових з'їздів (а отже, і величезної кількості солдатів-українців, які цих делегатів обирали) була дуже серйозним фактором у розбудові української державності. Але відсутність керівної ролі Центральної Ради, її незначна увага до питань українізації війська, перешкоди з боку державного керівництва Росії, а також дедалі більший розвал в армії призвели до того, що на кінець 1917 р. українізація армії не дала очікуваного ефекту.

Кінець 1917 р. був насичений драматичними подіями. Більшовицький переворот у Петрограді докорінно змінив політичну ситуацію в країні. Більшовики прагнули, спираючись на загони Червоної гвардії, що формувалися майже виключно з робітників та розагитованих солдатів, взяти під контроль територію колишньої Російської імперії, в тому числі й Україну. Вже 29 жовтня 1917 р. більшовики розпочали повстання в Києві. Доки війська, які залишались вірними штабу Київського військового округу, та червоногвардійці й солдати, що підтримували більшовиків, билися між собою, 31 жовтня українські частини взяли місто під контроль¹.

Тим часом III Всеукраїнський військовий з'їзд, що проходив, з перервою, 20—30 жовтня 1917 р., висунув вимогу до Центральної Ради проголосити на найближчому засіданні Українську Демократичну Республіку. За такої підтримки військових 31 жовтня 1917 р. у складі Генерального секретаріату було офіційно відновлено Секретарство військових справ на чолі з С. Петлюрою, а 2 листопада 1917 р. С. Петлюра оголосив себе головою вищої військової влади України².

7 (20) листопада 1917 р. Третім універсалом було проголошено Українську Народну Республіку як складову частину республіки Російської. До скликання Установчих Зборів уся влада в Україні мала належати Центральній Раді і Генеральному Секретаріату. Як повідомляла газета «Народна воля», під час святкування проголошення УНР у Києві на площі Б. Хмельницького «зійшлися майже усі військові частини гор. Києва з жовто-блакитними та червоними прапорами»³.

¹ Реєнт О. П., Коляда І. А. Україна між світовими війнами (1914—1939). — К.: Школа, 2004. — С. 91—92.

² Солдатенко В. Ф. Запровадження автономії і збройні сили республіки // Український історичний журнал. — 1992. — № 7—8. — С. 31—32.

³ Повідомлення газети «Народна воля» про проголошення Української Народної Республіки. 9 листопада 1917 р. // Українська Центральна Рада: документи і матеріали: в 2 т. — К., 1996. — Т. 1. — С. 403.

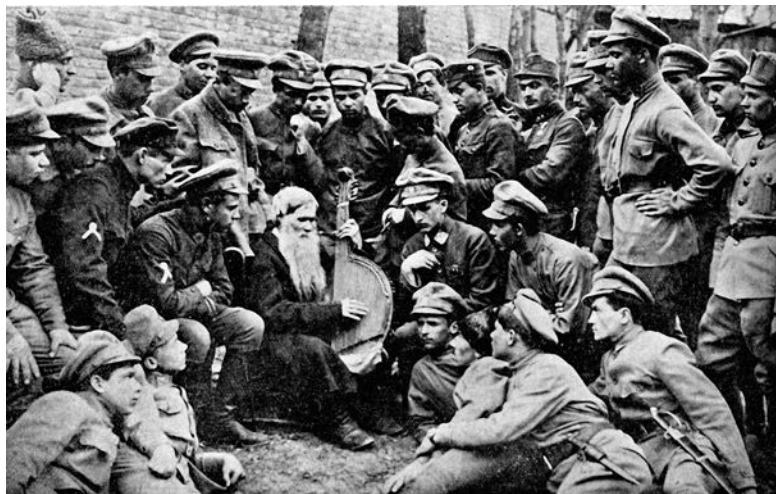

Політичне керівництво України під час III військового з'їзду — жовтень 1917 року. У центрі на підвищенні в першому ряді стоїть Голова Центральної Ради М. Грушевський (із сивою бородою, у чорному пальті та хутряній шапці), ліворуч від нього Генеральний секретар військових справ С. Петлюра (у папасі та шинелі з хутряним коміром). Між ними в другому ряді стоїть Голова Генерального секретаріату В. Винниченко (з вусами та короткою борідкою, в капелюсі)

Попри низку заходів з боку українського військового відомства ефективна розбудова збройних сил республіки була під великим сумнівом — армія швидко розкладалася, більшовизація охопила й українізовані частини. Крім того, часто-густо замість серйозних та професійних рішень мали місце лише гучні декларації¹. Ситуація погіршувалась тим, що багато з лідерів українського руху (навіть Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко) підозріло ставились до регулярної армії, побоюючись її «недемократичного» характеру. Спроба військового перевороту, здійснена генералом Л. Корніловим наприкінці серпня 1917 р., ніби підтверджувала їх побоювання.

¹ Солдатенко В. Ф. Запровадження автономії і збройні сили республіки // Український історичний журнал. — 1992. — № 7—8. — С. 32.

У таких умовах за підтримки С. Петлюри начальник Київського військового округу підполковник В. Павленко на початку грудня 1917 р. спробував на базі українських частин Київського гарнізону створити більш дисципліновані та боєздатні дивізії, яким було надано назву «сердюцьких» на згадку про елітні частини часів Гетьманщини XVIII століття. У цих з'єднаннях було скасовано комітети і запроваджено більш сувору дисципліну. До 1-шої сердюцької дивізії увійшли Богданівський, Дорошенківський, Полуботківський, Георгіївський імені Богуна та кінний «Вільної України» полки. Почалося також формування 2-гої сердюцької дивізії, а 3-тєю сердюцькою дивізією оголосила себе 9-та кавалерійська дивізія російської армії¹. На жаль, після звільнення С. Петлюри з посади Генерального секретаря військових справ (18 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р.)) дивізії було фактично розформовано, а вищевказані українські полки поступово загнівали.

Січові стрільці слухають кобзаря, весна 1918 року

Тут доречно згадати про створення ще декількох військових частин, яким випало відігравати важливу роль у подальшій боротьбі. Однією з них був Галицько-Буковинський курінь січових стріль-

¹ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — Київ—Львів, 1996. — С. 13—15.

Гайдамацький кіш Слобідської України. Київ, березень 1918 р.
У центрі — С. Петлюра та сотник Є. Ляхович (у жупані)

ців, сформований у листопаді-грудні 1917 р. головню з колишніх вояків Австро-Угорської армії, що потрапили у російський полон. 7 січня 1918 р. частина отримала назву «1-й курінь Січових Стрільців»¹. Другою став Гайдамацький кіш Слобідської України (дві піші та одна кінна сотня), створений на початку січня 1918 р. (за новим стилем) С. Петлюрою для боротьби із проникненням більшовиків на Слобожанщину². Ці частини склалися з національно свідомих добровольців, готових битися за Україну, тому добре показали себе в боях проти більшовиків.

Ще однією озброєною силою, яку мала у розпорядженні УНР, було Вільне Козацтво. Вільним Козацтвом називались добровільні загони, створені для захисту держави й охорони правопорядку на місцях. Перший кіш Вільного Козацтва було сформовано у березні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині. Основним підрозділом Вільного Козацтва була сотня. Сотенна старшина складалася

¹ Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917—1920 років: організація та правові засади діяльності. — К.: Текст, 2002. — С. 10—27.

² Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — Київ—Львів, 1996. — С. 129—131.

Загін Вільного Козацтва.
Новгород-Сіверський, квітень 1918 року

із сотника, писаря, скарбника, хорунжого і бібліотекаря. Сотні однієї волості об'єднувалися у курінь, курені — в полк, а полки цілої округи утворювали кіш. Старшина Вільного Козацтва була виборна. Курінну старшину вибирали сотні волості, полкову — курені повіту, а кошову — полки округи. У серпні-вересні 1917 р. козацький рух охопив Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину і навіть Кубань. 3—7 (16—20) жовтня 1917 р. у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва. На з'їзд прибуло 200 делегатів, які представляли близько 60 тисяч «вільних козаків». На з'їзді було створено Генеральну Раду Вільного Козацтва з 12 осіб. Отаманом Вільного Козацтва було обрано командира I Українського корпусу генерал-лейтенанта П. Скоропадського. Місцем розташування управи Вільного Козацтва було визначено Білу Церкву¹.

Український уряд протягом тривалого часу не міг виробити єдиного погляду на Вільне Козацтво, затягуючи процес його офіційного визнання та «регуляризації». Лише 23 січня 1918 р. Рада народних міністрів УНР ухвалила почати створення загонів

¹ Крип'якевич І. та ін. Історія Українського Війська. — Львів: Світ, 1992. — С. 378—380.

Реєстрового Вільного козацтва, які формувалися б на принципах єдиноначальності, перебували у повному державному підпорядкуванні та на державному забезпеченні. Однак створити зағони реєстровців український уряд уже не встиг¹.

Деякі автори зображують Вільне Козацтво тим ідеалом, який міг би захистити Україну від більшовицької навали на початку 1918 року. Але сама суть Вільного Козацтва, як організації місцевої самооборони, майже унеможлилювала використання його загонів поза межами «рідних» повітів — наприклад, жоден загін вільних козаків із інших регіонів не прийшов на допомогу київському козацтву. В результаті по всій Україні лише близько 1,5—2,5 тисячі вільних козаків встали на захист країни від більшовиків.

Після приходу до влади у жовтні (листопаді) 1917 р. більшовики вжили низку заходів, спрямованих на посилення впливу в солдатському середовищі. Вони вирішили скористатися з антиофіцерських настроїв багатьох вояків. 10 листопада 1917 р. було опубліковано Декларацію народних комісарів з військових і морських справ від 8 листопада, що містила спеціальний розділ «Знищення чинів, зовнішніх відзнак і титулування», у якому проголошувалося знищення не лише чинів, титулів та зовнішніх відзнак форми одягу, а й самої різниці назв офіцера і солдата — зберігалось тільки звертання за посадою². Такі дії російського більшовицького уряду, звичайно, не могли пройти повз увагу Генерального Секретарства Військових Справ, тим більше що ідеї, викладені у виданих ним нормативно-правових актах, знаходили відгук і серед вояків-українців. Так, корпусний з'їзд українців VII корпусу (Румунський фронт) з-поміж іншого ухвалив 3 грудня 1917 р. «домогатись перед Генеральним Військовим Секретарем щоб слово «салдат» було скасовано і замінено словом «Українській козак», а також домогатись скасування погон...»³

Отже, у перших числах грудня 1917 р. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра оголосив про намір опублікувати статут про нову організацію армії, що «має на меті рівність усіх військових чинів»⁴. З метою нейтралізації більшовицького впливу почалося — із залученням військових фахівців — розробляння статуту,

¹ Лободаєв В. Українське Вільне козацтво (1917—1918 рр.): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. — К., 2001. — С. 7.

² Ганичев П. П. Воинские звания. — Москва, 1989. — С. 30.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі — ЦДАВО України). — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 10. — Арк. 15.

⁴ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917—1918. Утворення та боротьба за державу. — Львів, 1997. — С. 145.

який у середині грудня 1917 р. було винесено на розгляд Всеукраїнської ради військових депутатів. Проте статут було відхилено, оскільки він не містив положення про виборність командного складу. Від Петлюри вимагали скасування чинів та передавання усієї дисциплінарної влади в армії радам — тобто фактичної ліквідації залишків дисципліни у війську. Якщо на першу вимогу С. Петлюра ще міг погодитись, то на другу — аж ніяк. Тому 17 грудня 1917 р., оминаючи як Центральну Раду, так і Генеральний Секретаріат, він затвердив «Статут Української Народньої Армії» [документ № 1-1-3]. Згідно зі Статутом, кожен громадянин УНР мав захищати рідний край, життя і добробут його мешканців від ворогів. Відтепер кожен громадянин, що перебував у лавах армії УНР, мав носити назву «козак». Декларувалася рівність козаків усіх родів зброї у громадянських правах, відсутність привілейованих частин і родів зброї. Скасовувалося «звання офіцера», службове становище козака мало визначатися його обов'язками. Однак про виборність командирів не йшлося: у полку й окремій частині на всі посади (крім заступника командира полку) мав призначати командир частини, а на посади від заступника командира полку і вище — Секретарство військових справ¹. Це остаточно зіпсувало і без того погані стосунки між С. Петлюрою та Головою Генерального Секретаріату В. Винниченком². Уже 18 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р.) почав виконувати обов'язки новий Генеральний секретар військових справ — М. Порш³, який радо взявся до радикальної демократизації армії.

Наприкінці листопада — на початку грудня 1917 р. між українським та російським більшовицьким урядами виник конфлікт, що невдовзі переріс у війну. 17 грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів РСФРР у «Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради» фактично відмовилася визнавати останню, а 11—12 грудня у Харкові більшовики проголосили створення Української Радянської Республіки і сформували альтернативний уряд, на допомогу якому російські більшовики негайно почали надсилати збройні загони. При цьому в Харкові перебували війська Центральної Ради, які, однак, не тільки не намагались ліквідувати

¹ Статут Української Народньої Армії затвержений 17 го грудня військовим генеральним секретарем Петлюрою // Нова Громада. — 1917. — 28 грудня (1918, 10 січня)

² Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917—1918. Утворення та боротьба за державу. — Львів, 1997. — С. 146.

³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 1 — Арк. 22.

уряд «радянської» України, а й пліч-о-пліч із більшовицькими загонами брали участь у боях проти донських козаків¹.

За такої ситуації більшовицькі війська без проблем захоплювали владу в містах на сході України. 13 грудня було захоплено велику станцію Лозову, 18 грудня — Павлоград, а 26—29 грудня 1918 р. — Катеринослав (нині Дніпро). 28—29 грудня 1917 р. (10—11 січня 1918 р.) більшовики остаточно повалили українську владу в Харкові і роззброїли українські частини.

Центральна Рада не дуже цим переймалася, заспокоєна новим Генеральним секретарем військових справ М. Поршем, який був певен, що за два тижні українські війська виженуть більшовиків з України², і вже навіть планував захопити Мінськ, щоб з'єднатись із українськими частинами Західного фронту.

Цікаво, що усі ці «наполеонівські» плани приймалися одночасно зі спробою фактичного розформування української армії. 30 грудня 1917 р. (того самого дня, коли до Києва надійшла нота від РНК, у якій на Центральну Раду покладалася вся відповідальність за збройний конфлікт) Генеральний Секретаріат заслухав поданий М. Поршем проект формування міліційної армії, який було ухвалено винести на засідання Центральної Ради³. Відповідно до «Закону про створення народного війська», ухваленого Малою Радою 3 (16) січня 1918 р., замість регулярної армії створювалось народне ополчення з невеликим кадром професійних інструкторів⁴. На щастя (коли можна так висловитись), на Україну дуже вчасно напали радянські війська, які наочно показали, що без регулярної армії захистити суверенітет країни неможливо. Тому після звільнення України від більшовиків ідею народного ополчення було тихо поховано і Україна повернулася до створення повноцінної регулярної армії.

Доки українська влада сушила голову, як краще розформувати свої війська, більшовики не гаяли часу: 14 (27) січня 1918 р. три групи радянських військ (реорганізовані у три армії — разом понад 8 тисяч вояків) зустрілись під Бахмачем і під об'єднаним командуванням М. Муравйова рушили на Правобережну Україну.

¹ Тинченко Я. Перша Українсько-Більшовицька війна. — К., 1996. — С. 92.

² На засіданні Генерального Секретаріату 29 грудня 1917 р. (11 січня 1918 р. за новим стилем) М. Порш обіцяв вигнати більшовиків з України до 15 січня! Див. Тинченко Я. Перша Українсько-Більшовицька війна. — К., 1996. — С. 99.

³ Протоколи засідань Генерального Секретаріату // Українська Центральна Рада: документи і матеріали: в 2 т. — Т. 2. — К., 1997. — С. 79.

⁴ Закон про створення народного війська, ухвалений Малою Радою 3 січня 1918 р. // Українська Центральна Рада: документи і матеріали: в 2 т. — К., 1997. — Т. 2. — С. 90—91.

Вже 16 (29) січня більшовицькі війська розбили біля станції Крути український загін, створений з юнаків⁵ київських військових шкіл, і «Помічний курінь Січових Стрільців» — переважно з київського студентства. Поширена легенда про «300 розстріляних під Крутами студентів» не відповідає дійсності — переважній більшості українських вояків вдалося відступити, і лише близько 45 вояків, що відстали (у тому числі близько 27 юнаків), були розстріляні біля станції (загальні втрати українських частин сягали від 127 до 146 осіб — проти близько 300 у більшовиків)⁶. Однак після Крут шлях з північного сходу на Київ для більшовиків було відкрито. А наступного дня після бою під станцією Кононівка більшовики змусили відступити й Гайдамацький кіш, відкривши шлях до Києва і з південного сходу.

Тим часом місцеві більшовики та збільшовичені війська захопили владу в Кривому Розі (9 (22) січня), Херсоні (18 (31) січня), Єлисаветграді (нині Кропивницький) (15 (28) січня) та Одесі (16 (29) січня), а збільшовичені війська Південно-Західного Фронту (переважно із II Гвардійського та I Туркестанського корпусів) на початку січня розпочали наступ на Київ із заходу.

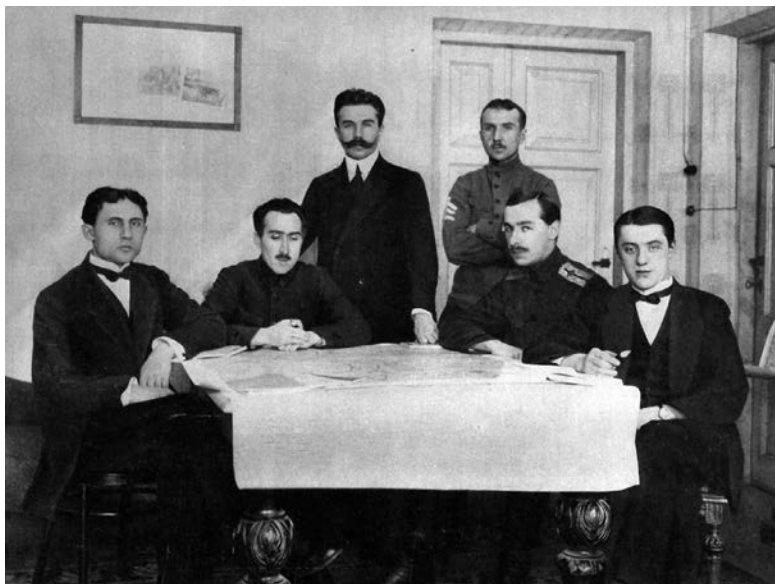
Але нещастя української влади на цьому не скінчились — 15 січня 1918 р. у Києві розпочалося збройне повстання, яке підняли місцеві більшовики. Основними центрами повстання стали робітничі райони: Деміївка, Шулявка і Поділ, а також Головні залізничні майстерні і Київський арсенал. Хоча за допомогою перекинутих з фронту частин уже 4 лютого після важких боїв повстання вдалося придушити, воно дало можливість військам Муравйова майже безперешкодно підійти до міста. Після трьох днів упертих боїв та безприцільного артилерійського обстрілу червоними 26 січня (8 лютого) 1918 р. українські війська залишили столицю УНР.

Після залишення Києва у ніч проти 27 січня у містечку Ігнатівка (нині — місто Ірпінь) відбулася реорганізація українських військ, внаслідок якої рештки частин звели в Окремий Запорозький загін під командуванням генерал-майора К. Прісовського. Лише Гайдамацький кіш Слобідської України та 1-й курінь Січових Стрільців залишились окремими частинами⁷. Крім цих військ УНР могла розраховувати на залишки українізованих військ (зі складу I Українського

⁵ Термін «юнак» відповідав російському терміну «юнкер».

⁶ Тинченко Я. Перша Українсько-Більшовицька війна. — К., 1996. — С.174—180.

⁷ Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917—1920 років: організація та правові засади діяльності. — К.: Текст, 2002. — С. 30.

Українська делегація в Бресті

та XI армійського корпусів) та окремі українські загони, що діяли проти збільшовичених військ з фронту. Всього українські війська нараховували близько 3,5—4 тисяч багнетів і шабель.

Поразки українських військ і поширення більшовицької влади в Україні зумовили необхідність остаточного та офіційного відмежування від Росії. Відповідно до Четвертого Універсалу від 9 (22) січня 1918 р.¹, УНР ставала «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу». До часу скликання Українських Установчих зборів влада мала належати Центральній Раді та її виконавчому органу під назвою «Рада Народних Міністрів».

Здавалося, що Четвертий Універсал залишиться тільки на папері, оскільки після відступу з Києва уряд і військо УНР опинилися в дуже тяжкому становищі. Вони були відрізані від зв'язку з іншими регіонами України, затиснуті між більшовиками в Києві та більшовиками на фронті, які повели прихильні до них військові частини на боротьбу з Центральною Радою, а також практично позбавлені

¹ Хоча цей документ і було офіційно датовано 9 січня (цього дня мали відкритися Українські Установчі збори), проголосований і затверджений він був у ніч проти 12 (25) січня 1918 року.

Австро-угорські війська входять до Кам'яця-Подільського після підписання Берестейського договору

будь-якого тилу. Але не слід забувати, що багато більшовицьких частин на той час уже перебували у стані морального й організаційного розпаду і не бажали воювати з УНР, а в українських військах залишились саме ті, що були готові битись до останнього. Зосередившись у Житомирі, українські частини швидко заволоділи залізничним шляхом Житомир—Коростень—Сарни. Саме в Сарнах українські війська зустріли нових союзників.

Іще 27 січня (9 лютого) 1918 р. в Бресті було підписану мирну угоду між УНР та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Уряд УНР негайно звернувся до цих країн із проханням про збройну допомогу. Німеччина й Австро-Угорщина із задоволенням відгукнулись, оскільки в умовах жорсткої продовольчої кризи контроль над Україною — житницею колишньої Російської імперії — міг урятувати їх від поразки у війні. Уже 18 лютого (за новим стилем) 1918 р. німецькі війська почали наступ на Київ, а 24 лютого (за новим стилем) австро-угорські війська — наступ на Одесу. Відповідно, у наступ на більшовиків перейшли й українські частини.

Німецькі війська в Києві, березень 1918 року

1 березня 1918 р. німецькі та українські війська підійшли до Києва, залишеного більшовиками два дні тому, і наступного дня урочисто вступили до міста¹.

Уже за місяць майже вся Україна була вільна від радянських військ, «армії» яких були занадто слабкі, щоб чинити серйозний опір німцям та австрійцям. Харків, останнє велике українське місто, було звільнено 5 квітня, однак бойові дії не припинялись до кінця місяця — тільки 30 квітня 1918 р. вдалось повністю опанувати лінію державного кордону з Росією.

Однак за день до цього Українська Народна Республіка перестала існувати — до влади в Україні прийшов Гетьман П. Скоропадський.

Звільнення території України від більшовиків знову поставило на порядок денний питання про створення українського війська. Цим разом навіть соціалістичне керівництво УНР вирішило відмовитись від експериментів та розбудувати повноцінну регулярну армію.

Армія УНР мала складатись із восьми корпусів, кожен з яких розташовувався на території однієї губернії, які входили до складу України. Кожен корпус мав складатись із двох піших дивізій (по 4 піші

¹ Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917—1920 років: організація та правові засади діяльності. — К.: Текст, 2002. — С. 33.

та 3 артилерійські полки і допоміжні частини), важкої артилерійської бригади та інших частин. Крім того, чотири корпуси отримали ще по одній кінній дивізії (4 кінні полки, 1 кінно-гарматний полк і допоміжні частини), а один корпус — кінну бригаду (2 кінні полки)¹. 17 квітня 1918 р. Військовий Міністр УНР підполковник О. Жуковський наказом ч. 79 призначив командирів корпусів: Київського — отамана Мартинюка, Волинського — отамана Дядюшу, Полтавського — отамана Осецького, Подільського — отамана Клименка, Одеського — отамана Дорошкевича, Харківського — отамана Вовкобоя і Катеринославського — отамана Васильченка². Кадри частин та з'єднань нового українського війська мали формуватись із частин та з'єднань колишньої російської армії. Остаточно реєстр частин армії було сформовано лише в травні 1918 р., а на 20 квітня 1918 р. до складу Української Армії було офіційно зараховано кадри тільки

Панцерник Запорізької дивізії

6 штабів корпусів, 13 піших та 2 кінних дивізій зі складу колишньої російської армії.

¹ Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — К., Темпора. — С. 200—201.

² Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — Т. 2. — К., Темпора, 2002. — С. 162.

Гармата полку Січових Стрільців

За основу організації було взято організацію російської армії, але зі змінами, що враховували досвід Першої світової війни. Так, у куренях піших полків з'явились кулеметні сотні, артилерійська бригада пішої дивізії складалася з полків трьохбатарейного складу, у складі корпусу з'явились власна важка артилерійська бригада (із зенітною батареєю) та кінний полк тощо.

Одночасно з організацією кадрів армії і підготовкою до призову новобранців, який мав розпочатися у травні 1918 р., Військове Міністерство мало дбати і про наявні «позаштатні» формування.

Так, наказом Військового Міністра УНР від 12 березня 1918 р. ч. 1 Окремий Запорозький загін завдяки напливу добровольців було розгорнуто в Запорізьку дивізію, а наказ Військової Офіції УНР від 8 квітня ч. 28 затвердив її переформування в окрему кінну бригаду¹, яка надсилалася в Катеринославську і Таврійську губернії для боротьби з більшовиками. Одначе командир Запорожців отаман О. Натієв мав інші ідеї щодо реорганізації свого з'єднання і самочинно почав розгортати його в «Перший Запорізький корпус», призначивши 1 травня 1918 р. підполковника П. Болбочана командиром Запорізької дивізії². Військова Офіція УНР цей наказ скасувала, але плани переформування Запорізької дивізії теж було скасовані.

¹ Тимошук О. Охоронний апарат Української держави (квітень—грудень 1918 р.). — Х., 2000. — С. 206.

² Там само. — С. 211.

Синьожупанники на навчаннях

Не залишилися поза увагою командування і Січові Стрільці, що стали основою гарнізону Києва: відповідно до наказу Військового Міністерства УНР від 26 березня 1918 р. ч. 118 1-й курінь Січових Стрільців було реорганізовано в полк.

Під час Першої світової війни у німецькому та австрійському полоні опинилося, за різними даними, від 200 до 500 тисяч вояків

української національності, які служили в російській армії. Ними опікувалися члени Союзу Визволення України¹. Полонених українців відправляли в окремі табори, у яких відкривалися школи, бібліотеки, театри, друкарні, велася робота з пробудження національної самосвідомості. Наприкінці жовтня — на початку листопада 1917 р. у німецькому таборі Ган-Мюнден на пропозицію генерал-майора В. Зелінського при українській громаді було створено військовий гурток, у якому незабаром нараховувалося 75 членів. Наприкінці лютого — на початку березня 1918 р. під Ковелем з вояків-українців, що перебували в німецьких таборах, почали формуватись дві дивізії чотирьохполкового складу, забезпечені німцями російським озброєнням і формою одягу, розробленою військовим гуртком у Ган-Мюндені². Офіційно ці з'єднання іменувалося 1-шою та 2-гою Українськими дивізіями, проте в просторіччі, за кольором уніформи, — просто синіми чи синьожупанними. 14 лютого 1918 р. наказом ВМ УНР ч. 33 В. Зелінський був затверджений на посаді тимчасового командувача 1-шої Української дивізії³. У другій половині березня 1918 р. 1-ша Українська дивізія прибула до Києва⁴, у той час як 2-га Українська дивізія завершувала формування під Ковелем.

Проте виявилось, що генерал-майор В. Зелінський має забагато амбіцій (він бачив Сині дивізії основою нової української армії, що явно не відповідало планам Військового Міністерства УНР і особисто Військового міністра)⁵, і 29 березня 1918 р. його усунули від командування синьожупанниками. Крім того, багато козаків цих дивізій бажали демобілізуватись та повернутись додому, що також не сприяло належному рівню військової дисципліни в частинах. У ніч проти 27 квітня 1918 р. німці роззброїли обидві Сині дивізії — саме напередодні гетьманського перевороту⁶.

Тим часом навесні 1918 р. пішов на спад рух Вільного Козацтва. Головними причинами були розпочате австро-німецькою та українською владою загальне роззброєння цивільного населення та зміна курсу національно-державної політики, що полягала у відмові від

¹ Політична організація емігрантів з наддніпрянської України, що виникла 14 серпня 1914 р. у Львові. З вересня 1914 по 1918 р. діяла у Відні.

² Зелінський В. Синьожупанники. — Берлін, 1938. — С. 23—24.

³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 11.

⁴ Зелінський В. Синьожупанники. — Берлін, 1938. — С. 34.

⁵ Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — К., Темпора. — С. 218.

⁶ Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917—1920 років: організація та правові засади діяльності. — К.: Текст, 2002. — С. 38—39.

добровольчих формувань на користь регулярної армії. 23 березня Рада народних міністрів УНР ухвалила припинити організацію Реевстрогого Вільного козацтва, а 5 квітня 1918 р. Військове Міністерство УНР видало наказ про загальне скасування воєнізованих козацьких загонів¹. Замість них збройна охорона порядку на місцях покладалася на підрозділи, які входили до складу регулярної армії УНР. Ними стали охоронні сотні та кінні команди при повітових військових начальниках, формування яких розпочалося згідно з наказом від 29 березня 1918 року.²

Крім того, 15 квітня 1918 р. Військове Міністерство видало наказ про формування чотирьох залізничних сотень, зведених в окрему бригаду, для охорони залізничних сполучень. Згодом наказ було скасовано і замість бригади розпочато формування 1-го Залізничного полку³, який пізніше став основою Окремого корпусу залізнично-технічних військ у складі Міністерства шляхів.

ФОРМА ОДЯГУ ТА ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ ВІЙСЬКОВИКІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(1917 — 29 квітня 1918 року)

Однією з форм українського національного руху, що набув розмаху після Лютневої революції, став рух за «українізацію», тобто виокремлення в національні частини вояків-українців. Усвідомлення вояками-українцями своєї національної самобутності виявилось насамперед у використанні блакитного (синього) та жовтого національних кольорів у вигляді прапорів та нерегламентованих прикрас на формі одягу (стрічки, розетки). Згодом у національних кольорах почали

¹ Лободаєв В. Українське Вільне козацтво (1917—1918 рр.): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. — К., 2001. — С. 8.

² Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — К., Темпора. — С. 197.

³ Там само. — С. 197—198.

Група військовиків 34-го армійського корпусу.
Меджибіж, вересень 1917 р. По завершенні українізації 1 жовтня 1917 р.
корпус став називатися 1-м Українським

На фрагментах видно різні варіанти перероблення російської кокарди
за допомогою національних кольорів

оформлювати знаки розрізнення — погони, петлиці, лампаси. Єдиного підходу до цього, за відсутності відповідних вказівок згори, не було. Національні кольори не протиставлялися червоному кольору революції.

Учасники II конференції українських організацій Північного фронту.
Псков, 8 жовтня 1917 року. Військовики у російських одностроях,
національну приналежність позначають стрічки на грудях
у вигляді бантів або кокард

Можливість встановлювати форму одягу та знаки розрізнення для українських військовиків з'явилася після проголошення у листопаді 1917 р. Української Народної Республіки. З-поміж інших самостійних кроків українського уряду у військовій сфері слід відзначити наказ по Військовому Секретарству УНР від 26 листопада (9 грудня) 1917 р. ч. 32: «Приказываю всѣм офицерам, солдатам и матросам украинцам носить на головном уборѣ под кокардой продольную синежелтую украинскую ленту длиной три дюйма. Всѣм начальникам украинских частей озаботиться немедленным исполнением настоящего приказа»¹.

Носіння невеличких шматочків стрічок у національних кольорах під російськими кокардами було започатковано в полках Чехо-Словацької стрілецької бригади після Лютневої революції². Можливо, саме цей досвід було взято за основу військовим відомством УНР.

¹ Офіційні відомості // Козацька Думка. — 1917. — 8 грудня.

² Татаров Б., Пануш Б. Чехословацкие части в России. 1914—17 // Цейтгауз. — 2001. — № 4. — С. 32.; Дерябин А. И. Гражданская война в России 1917—1922: Национальные армии. — Москва, 1998. — С. 28.

Військовики українізованих частин, 1917 рік. Зверніть увагу на мішанину з військової форми та українського національного костюму, а також на червоний бант на грудях у вояка в центрі

17 (30) грудня 1917 р. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра затвердив проект тимчасової форми одягу козаків Української Народної Армії [документ № 1-2-2]¹. Відповідний наказ було передано телеграфом². Хоча в телеграмі не зазначалося порядкове число (номер) наказу, з інших документів випливає, що він мав номер 74. Телеграму було також опубліковано в пресі³. Наказом встановлювалося, що всі козаки Української народної армії мають однакову форму одягу, роль якої аж до демобілізації виконувало похідне обмундирування Російської армії з низкою змін. Зокрема, скасовувалися погоони і петлиці, замість яких встановлювалися шеврони за посадами у верхній частині правого рукава та «наугольники» на комірі.

¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 44—45.

² Телеграма С. Петлюри фронтам і у всі військові округи про тимчасову форму української армії // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. — К., 1999. — Т. 3. — С. 41—42.

³ Форма українського війська // Народна Воля. — 1917. — 21 грудня (1918. — 3 січня).

ДОДАТОК 14. СХЕМИ БОЙОВИХ ДІЙ І СПИСОК СКОРОЧЕНЬ У ТЕКСТІ І НА СХЕМАХ

Примітка

У документах того часу (на відміну від сучасних) у скороченнях після кожної літери на загал ставилась крапка.

А. — армія

б.р. — біжучого року (= цього року)

бриг. — бригада

ВДА — [Наказ] військам Дієвої Армії

ВМ — Військове Міністерство

ВО — Військова Офіція

Вол. — Волинська

в.р. — власною рукою (писалась на копіях документів замість підпису особи)

Г., Гал. — галицький, галицька

ГА — Галицька Армія

ген. — генерал

гр. — група

ГУВ УНР — Головна Управа Війська УНР

ГКВ УНР — Головна Команда Війська УНР

д., див. — дивізія

ДА — Дієва Армія УНР

д-р — доктор (тут — науковий ступінь, а не медична посада)

ДСВС — Державний секретаріат військових справ ЗУНР/ЗО УНР

Зап. — Запорізька, Запорізький

Залізн. — Залізнична, Залізничний

ЗО УНР — Західна область УНР (колишня ЗУНР, що увійшла до складу УНР; це скорочення писалось як разом, так і окремо)

ЗСПР — Збройні Сили Півдня Росії

ЗУНР — Західно-Українська Народна Республіка

к., корп. — корпус

кбр — кінна бригада

Київ. — Київський, Київська

кул. — кулеметний, кулеметна

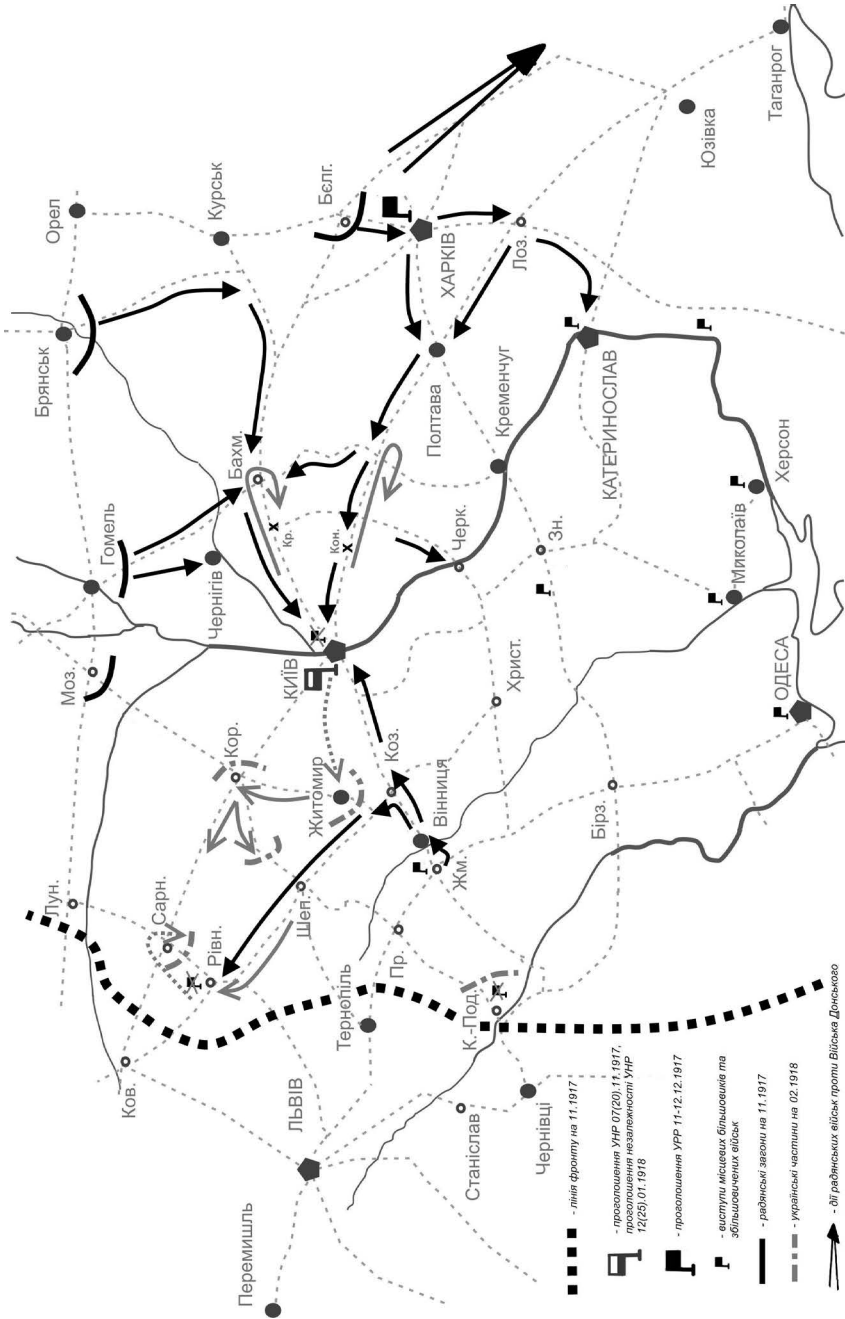
НКГА — Начальна Команда Галицької Армії

НКПВ — Начальна Команда Польських Військ

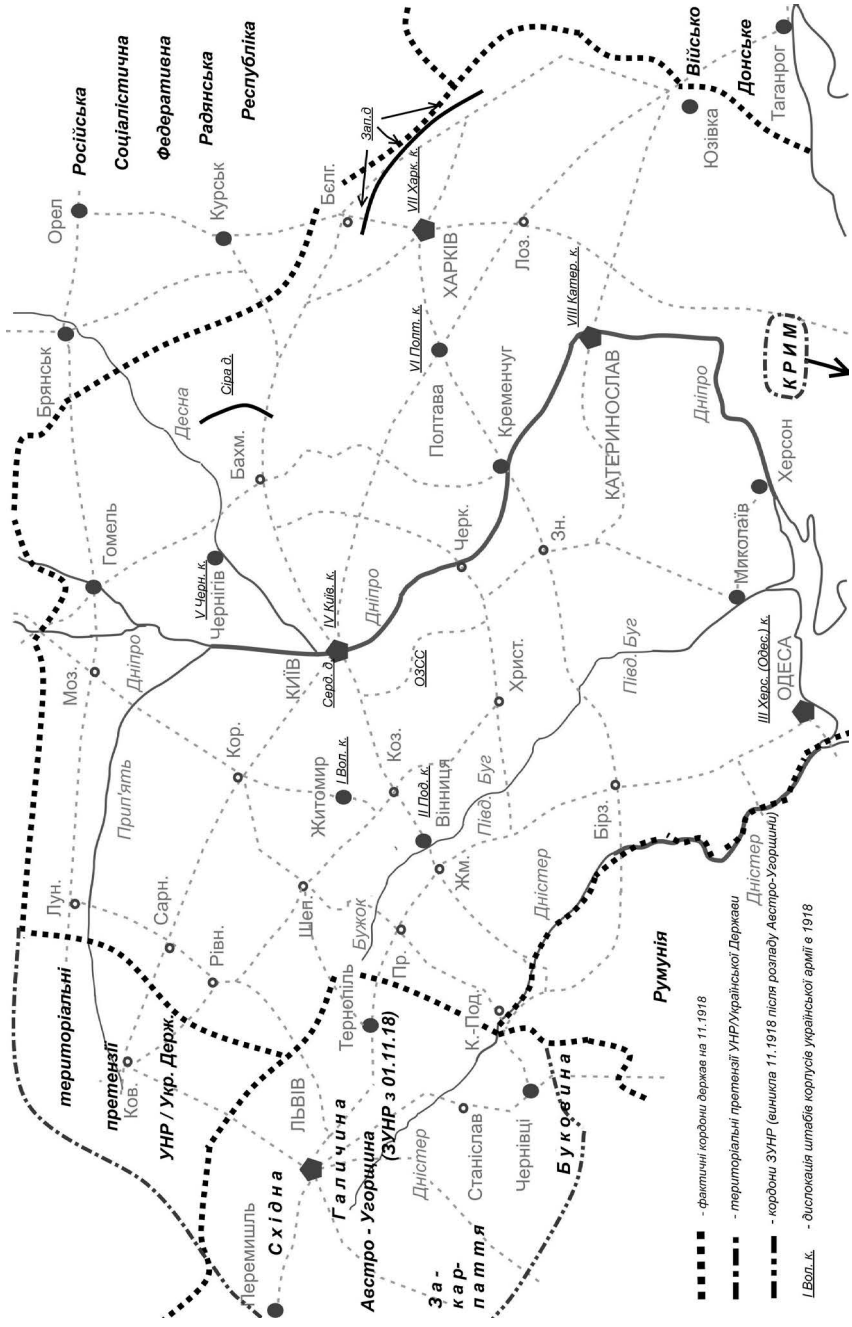
НКУВ — Начальна Команда Українського Війська
 Новорос. — Новоросійської
 НШ — начальник штабу
 ОЗСС — Окремий загін Січових Стрільців
 Окд — Окрема кінна дивізія (1920)
 от. — отаман
 п. — полк, полковник
 Півн. — Північна, Північний
 РСЧА — Робітничо-Селянська Червона Армія
 СС — Січових Стрільців
 с.р. — цього року (= цього року)
 ст. — станція
 УНР — Українська Народна Республіка
 Холм. — Холмська, Холмський
 ЦР — Центральна Рада
 ц.р. — цього року (= цього року)
 Ч. — число (=номер)
 ШГО — Штаб Головного Отамана
 ШДА — Штаб Дієвої армії
 ЯВПГ — Ясновельможний Пан Гетьман (П. Скоропадський)

Список скорочень назв населених пунктів на схемах

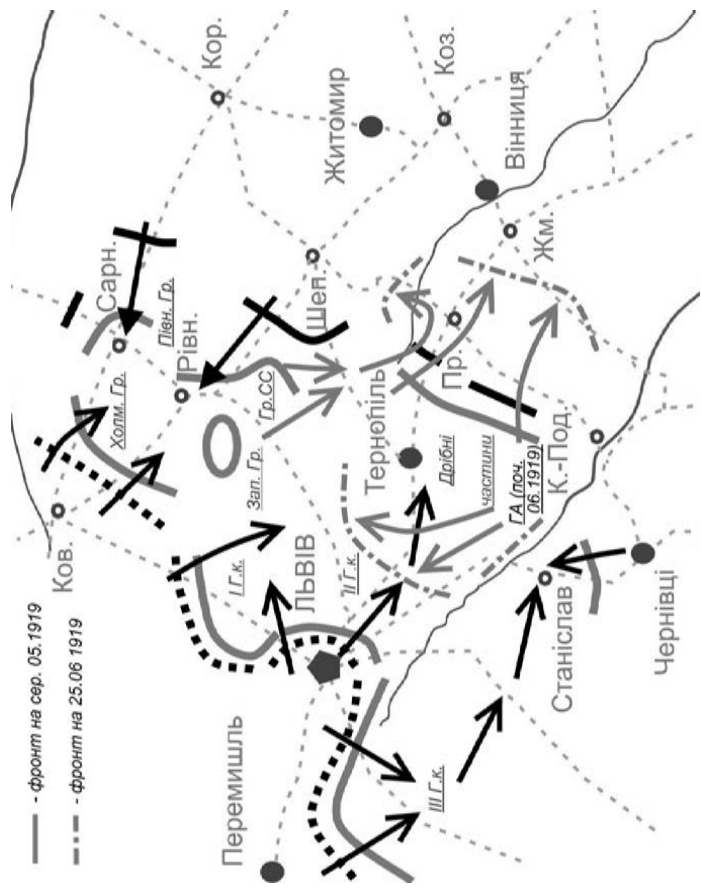
Бахм. — Бахмач	
Белг. — Белгород	
Бірз. — ст. Бірзула	
Жм. — Жмеринка	 - дії українських військ
Зн. — ст. Знамянка	 - дії радянських військ
К.-Под. — Кам'янець-Подільський	 - дії білих військ (ЗСПР)
Ков. — Ковель	 - дії польських військ
Коз. — ст. Козятин	 - великі міста
Кон. — ст. Кононівка	 - значні міста
Кор. — Коростень	 - інші міста та важливі залізничні станції
Кр. — ст. Крути	 - основні залізничні лінії
Лоз. — ст. Лозова	<u>Гал. к.</u> - назва з'єднання (назва розташована в районі його дислокації)
Лун. — Лунинець	
Моз. — Мозир	
Пр. — Проскурів	
Рівн. — Рівне	
Сарн. — ст. Сарни	
Христ. — ст. Христинівка	
Шеп. — ст. Шепетівка	

- - ліва фронт на 11.1917
- - проголошення УНР 07(20).11.1917.
 проголошення незалежності УНР
 12(25).01.1918
- - проголошення УНР 11-12.12.1917
- - вступили місцевих більшовицьких та
 більшовицьких військ
- - радянські заводи на 11.1917
- - українські частини на 02.1918
- - віт радянських військ проти Війська Донського

Л.Вол.к.

— фронт на сер. 05.1919

- - - фронт на 25.06.1919

Ков.

Сарн.

Холм. Гр.

Півн. Гр.

Рівн.

Зап. Гр.

Гр. СС

Львів

ІЛ.к.

ІЛ.к.

ІЛ.к.

Перемишль

Тернепіль

Дрїбні частини ГА (поч. 06.1919)

Пр.

К.-Под.

Станіслав

Чернівці

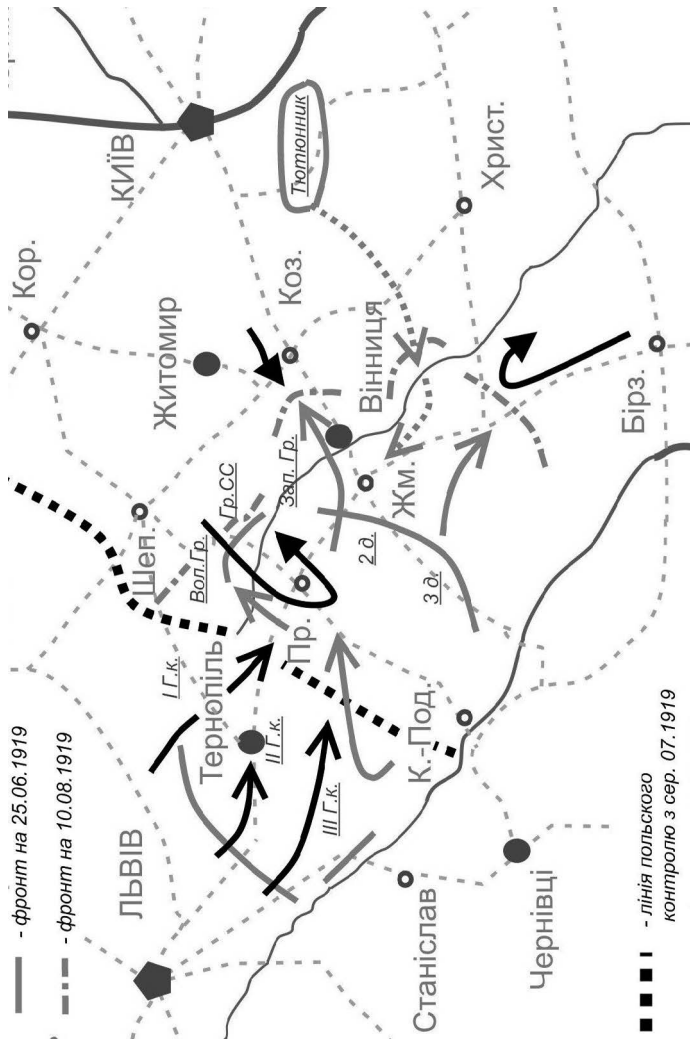
Кор.

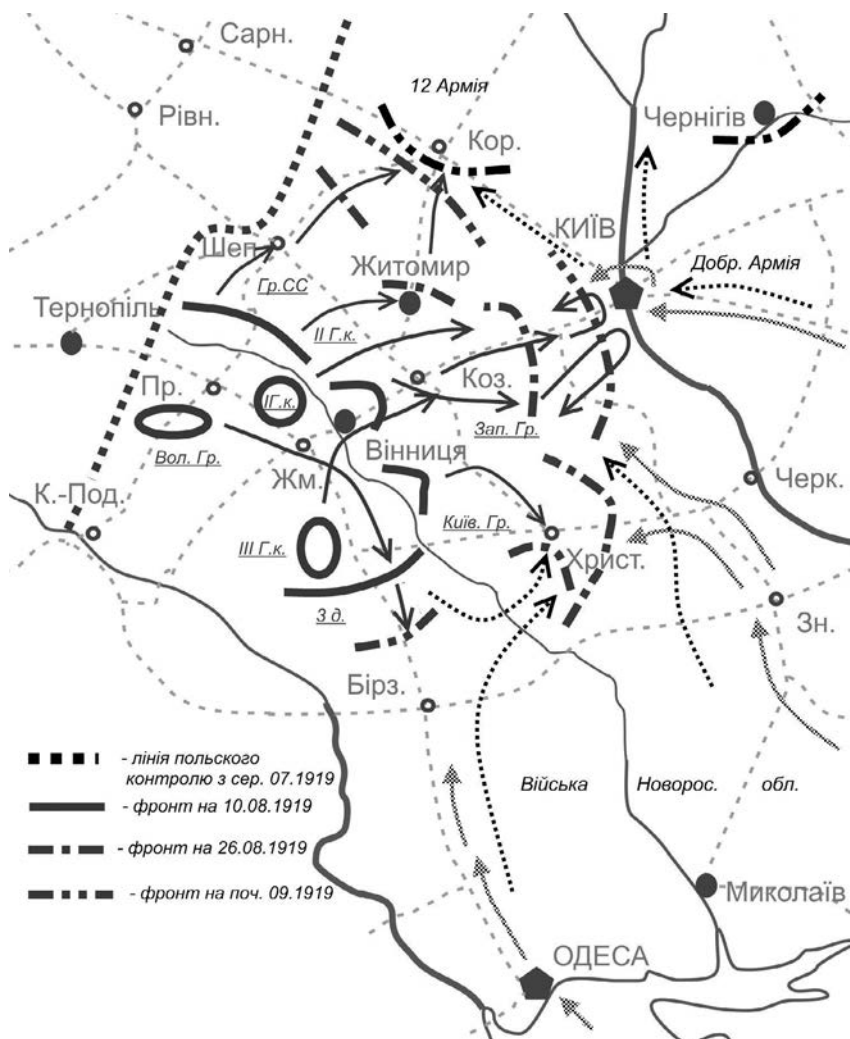
Житомир

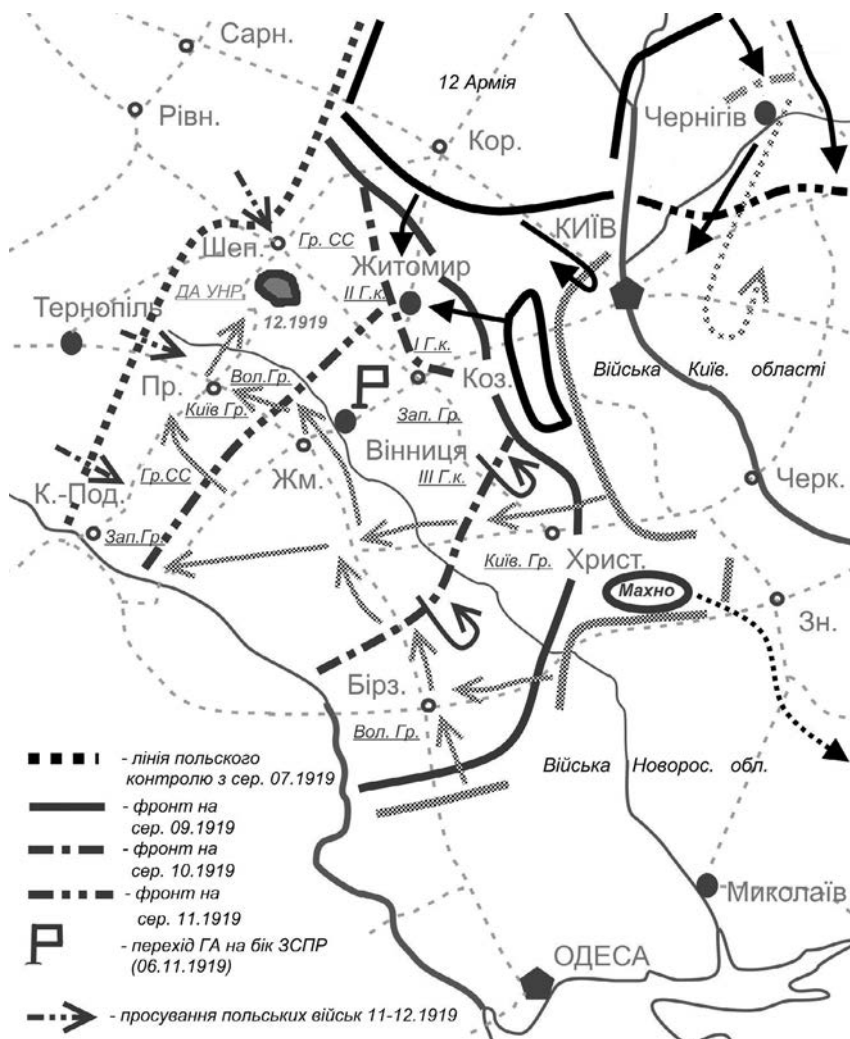
Коз.

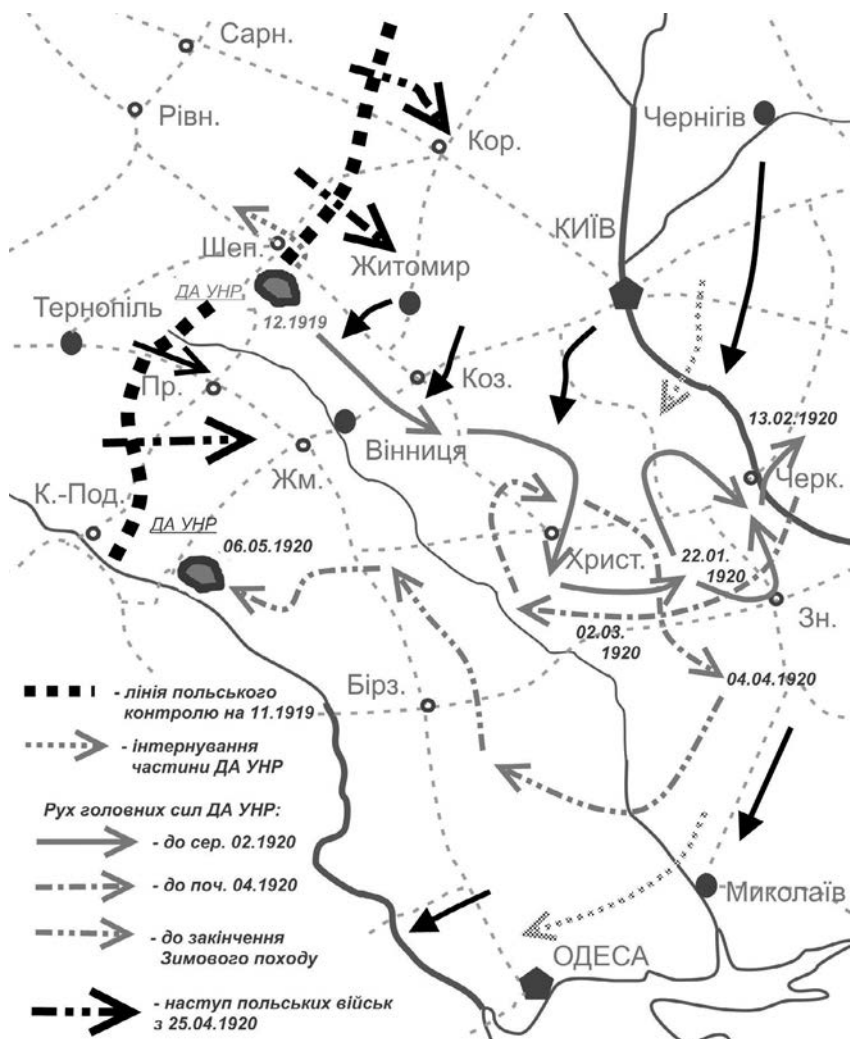
Вінниця

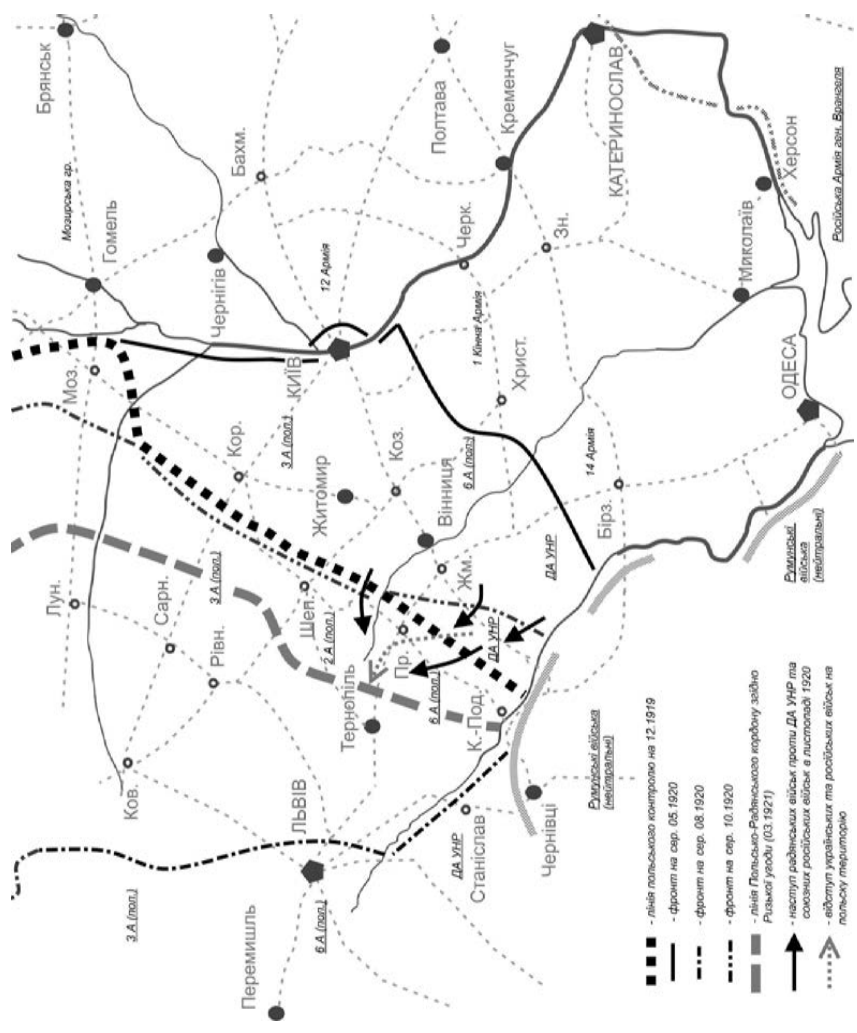
Жм.

- - лінія польського контролю на 12.1919
- фронт на сер. 05.1920
- - - фронт на сер. 06.1920
- · · фронт на сер. 10.1920
- ▬ лінія Польського Радикального корпусу згідно Ризької угоди (03.1921)
- ↑ наступ радянських військ проти ДА УНР та союзних російських військ в листопаді 1920
- ⚡ відступ українських та російських військ на польську територію

ЗМІСТ

Від авторів, 5

Коротка історія українських земель до 1917 року, 6

РОЗДІЛ 1

Українізовані частини та збройні сили
Української Народної Республіки періоду
Центральної Ради, 8

РОЗДІЛ 2

Збройні сили Української Держави, 42

РОЗДІЛ 3

Збройні сили УНР, 81

РОЗДІЛ 4

Збройні сили Західно-Української Народної Республіки
(Західної Області Української Народної Республіки), 116

РОЗДІЛ 5

Збройні сили УНР та ЗО УНР
під час спільних бойових дій, 154

РОЗДІЛ 6

Збройні сили УНР на завершальному етапі
боротьби за незалежність, 186

Висновки — результати

Перших визвольних змагань, 209

ДОДАТКИ

Додаток 1. Документи до розділу 1, 212

Додаток 2. Документи до розділу 2, 228

Додаток 3. Документи до розділу 3, 265

Додаток 4. Документи до розділу 4, 314

Додаток 5. Документи до розділу 5, 336

Додаток 6. Документи до розділу 6, 363

Додаток 7. Керівництво українських державних утворень
та вище військове керівництво українських армій, 394

Додаток 8. Порівняльна таблиця військових звань українських армій, 403

Додаток 9. Порівняльна таблиця звань військових урядовців, 408

Додаток 10. Чисельність бойових частин
Надніпрянської Армії на окремі дати, 409

Додаток 11. Чисельність бойових частин Галицької армії на окремі дати, 411

Додаток 12. Таблиця тактико-технічних характеристик основних
зразків озброєння українських армій, 413

Додаток 13. Словник військових термінів часів
Перших визвольних змагань, 416

Додаток 14. Схеми бойових дій
і Список скорочень у тексті і на схемах, 418

- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів

див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@bookclub.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**

e-mail: editor@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57

e-mail: trade@bookclub.ua

www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55

e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28

e-mail: odessa@bookclub.ua

Пінак Є., Чмир М.

ПЗ2 Військо Української революції 1917—1921 років / Євген Пінак,
Микола Чмир ; під заг. ред. К. Галушка. — Харків : Книжковий
Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 432 с. : іл.

ISBN 978-617-12-3399-7

Стислий і максимально точний опис воєнних і політичних подій періоду Перших визвольних змагань. В книзі представлена збірка найважливіших історичних документів і фактів, які стосуються українських армій 1917—1921 років, їх організації та уніформи, а також умов, в яких українські військові боронили незалежність України. Також є довідкова інформація про українську армію, перелік організацій та українських збройних формувань.

УДК 94(47)
ББК 63.3(4Ук)